

Тема 8

ПОДАТКИ ТА ПОДАТКОВА СИСТЕМА

1. Сутність і види податків.
2. Основи побудови податкової системи та організація оподаткування.
3. Податкова система України.

Головним джерелом доходів державного бюджету завжди було оподаткування.

Держави за змістом своїх функцій не змінювалися. Вони завжди були пучком функцій різних видів влади. Найголовніші його задачі майже не змінювалися, навіть якщо засоби їх рішення, що були у розпорядженні, змінювалися безперервно.

Перша задача держави: примусити скорятися собі, монополізувати на свою користь потенціал насильства у даному суспільстві, очистити останнє від усіх можливих у ньому спалахів люті, поставивши на їх місце те, що Макс Вебер називав легітимним насильством .

Друга задача: контролювати поблизу або на відстані економічне життя, організувати явно або неявно обіг багатств, особливо заволодіти значною частиною національного доходу, щоб забезпечити свої власні розходи, свою розкіш, свою адміністрацію або війну.

Третя задача: приймати участь у духовному житті, без якого не утримається жодне суспільство. Якщо можливо здобути додаткову силу з могутніх релігійних цінностей... А також наглядати, і постійно, за живими рухами культури, що часто заперечували традицію (Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV-XVIII ст., в 3-х т. К.: Основи, 1995. Т. 3. С. 521).

Для виконання усіх своїх задач державі необхідні були гроші і у все більшому і більшому обсязі, який зростав разом з тим, як держава розповсюджувала й урізноманітнювала свою владу. Вона не могла як раніше жити за рахунок домена государя. Вона повинна була накласти руку на багатство, що знаходилося в обігу. (Там само. С. 525).

Філіп Красивий, котрий першим запровадив королівський податок з сеньоріальної землі, робив це хитро і обачливо. У 1302 році він радив своїм агентам: Проти волі баронів не збирайте зовсім цих грошей на їх землях . Або ще: І повинні здійснювати ці стягнення чи [збирати] гроші з якомога меншим галасом і якщо можливо менше примушуючи простий народ, і будьте уважні до того, щоб до виконання ваших розпоряджень залучити сержантів вибачливих і поступливих. (Там само. С. 527).

У зв'язку з повільним прогресом податкової системи з недосконалою організацією своїх фінансів держава була в утрудненому положенні: її витрати постійно перевищували її доходи, а витрати їй були необхідні, неминучі день від дня, тоді як доходи це те, що має бути ще отримано, ще не завжди є впевненість, що отримаєш. ...Затрати завжди бігли попереду. ...Джованні ди Паголо Мореллі, флорентієць XIV ст., надаючи своїм нащадкам поради у ділових питаннях писав: Як вогню застерігайтеся брехати , за виключенням того, що стосується податків, де це можна собі дозволити, бо тоді ти здійснюєш це не заради того, щоб привласнити чуже добро, але заради того, щоб завадити тому, щоб забрали непотребним шляхом твоє. (Там само. С. 527).

1. СУТНІСТЬ І ВИДИ ПОДАТКІВ

Отримані блага і можливість платити

Фактично головним питанням будови податкової політики завжди були два пов'язаних між собою питання:

- обсяг коштів, що необхідно отримати для задоволення загальнодержавних потреб;
- забезпечення надходження коштів у бюджет.

Кінець кінцем ці питання трансформуються у проблему розподілу податкового тягаря. Наприклад, не має сенсу робити податковий акцент на тій частці населення, що досягла пенсійного віку: їх бюджет не враховує можливість додаткових витрат. Можна впровадити більш високі податки на дрібних підприємців, але вони достатньо гнучкі і не виключено, що разом з позитивними зрушеннями у економіці (зміна галузевої структури на користь високоприбуткових виробництв) можна очікувати загальне зниження підприємницької активності і зменшення надходжень. Тож ефект буде протилежним.

Існують два погляди на проблему розподілу податкового тягаря.

Принцип отриманих благ. Домашні господарства мають отримувати товари і послуги, що їх надає держава, у тому ж порядку, у якому продаються й інші товари. Інакше кажучи, ті, хто отримує більшу вигоду від товарів та послуг, що пропонуються державою, повинні сплачувати податки, які необхідні для фінансування цих товарів та послуг. Певна частина суспільних благ фінансується головним чином на засадах принципу оподаткування благ. Наприклад, податки на пальне зазвичай спрямовуються на фінансування будівництва і ремонт автошляхів. Ті, хто набуває вигоди від експлуатації автошляхів, сплачує витрати на ці об'єкти. Однак, коли передбачається точне і широкомасштабне застосування принципу оподаткування благ, виникають труднощі.

Важко зробити диференціацію. Від хороших доріг набувають вигоди не тільки ті, хто має машину і купує пальне, а також і ті, хто не має машини, а користується громадським транспортом. Крім того, відносно деяких благ важко виділити групу економічних агентів, що переважно користуються цим благом: пожежна охорона, національна безпека, освіта тощо.

Спроби уряду перерозподілити дохід не будуть мати успіху в разі застосування принципу оподаткування благ. Було б безглуздом примушувати бідні сім'ї сплачувати податки, що необхідні для фінансування добродійної допомоги для них же.

Принцип платоспроможності. Базується на ідеї, що акценти в оподаткуванні мають бути зроблені у залежності від фактичного доходу і рівня добробуту. У США запроваджено таке розуміння принципу оподаткування: окремі особи або підприємці з більш високими доходами будуть сплачувати більш високі податки як у абсолютному так і у відносному виразі, ніж ті, хто має більш скромні доходи.

Послідовники даного принципу в обґрунтування своєї правоти висувають наступні міркування: кожний додатковий долар, отриманий домогосподарством, буде супроводжуватися усе меншим і меншим задоволенням.

Споживачі діють раціонально: перші долари отриманого доходу у будь-який період часу будуть витрачені на товар першої необхідності, тобто на ті товари, що приносять найвищу користь. Наступні долари доходу будуть витрачатися на товари, що вже не так необхідні і, нарешті, на традиційні товари і послуги. Це означає, що долар, який стягнуто з бідної людини, у якій мало

доларів, складає більш значну жертву, ніж долар, що його стягнуто з багатой. Таким чином, через застосування принципу буде збалансовуватися система оподаткування.

Подібний підхід виглядає привабливо, але і йому властиві певні недоліки. Вони пов'язані з такими питаннями:

- 1) наскільки більшу можливість сплачувати податки має більш багате, наприклад, домогосподарство;
- 2) чи слід встановлювати прогресивне оподаткування, коли чим багатшим є домогосподарство, тим більшу частку свого доходу воно сплачує до бюджету.

Отже, податкова система важлива складова системи державних фінансів. Вона відіграє провідну роль у формуванні державних доходів, відчутно впливаючи на доходи юридичних і фізичних осіб. При цьому у широкому розумінні вона охоплює всі обов'язкові платежі, з допомогою яких здійснюється перерозподіл доходів на користь держави і які концентруються в бюджеті та фондах цільового призначення. У вузькому розумінні це сукупність тільки податків як особливої форми мобілізації доходів бюджету.

Податки являють собою обов'язкові платежі юридичних і фізичних осіб до бюджету.

У фінансовій термінології вживаються п'ять термінів, що відображають платежі державі: плата, відрахування, внески, податок, збір.

Плата (відповідає на запитання *за що?*) передбачає певну еквівалентність відносин платника з державою (плата за воду, плата за заготівлю деревини тощо). Розмір плати залежить від кількості ресурсів, що використовуються, а надходження плати саме державі визначається державною власністю на ці ресурси. Якщо держава втратить право власності на них, то вона втратить і ці доходи. За економічним змістом плата не є податком, бо не відображає перерозподілу доходів.

Відрахування і внески (відповідають на запитання *на що?*, *від чого?*) передбачають цільове призначення платежів. Воно може бути тільки частковим (відрахування) відрахування на геологорозвідувальні роботи). Прикладом повного цільового призначення є відрахування і внески у різні цільові фонди внески у Пенсійний фонд та Фонд соціального страхування, внески у фонд сприяння зайнятості населення та ін. Використовувати ці внески не за призначенням не дозволяється. Загалом відрахування і внески можна розглядати як *цільові* податки.

Податки (відповідають на запитання для чого?) встановлюються для утримання державних структур і для фінансового забезпечення виконання ними функцій держави управлінської, оборонної, соціальної та економічної. Вони не мають ні ознак еквівалентного обміну, ні конкретного цільового призначення. *Податок це плата суспільства за виконання державою її функцій, це відрахування частини вартості валового внутрішнього продукту (ВВП) на загальносуспільні потреби, без задоволення яких сучасне суспільство існувати не може.*

Особливою формою податкових платежів є **збори**. На відміну від податків, які мають характер регулярних надходжень, збори є **платежами** разового, випадкового і незначного за розмірами характеру, що збираються за місцем події (наприклад, ринковий збір).

Податки безпосередньо пов'язані з розподільною функцією в частині перерозподілу вартості створеного ВВП між державою і юридичними та фізичними особами. Вони є методом централізації ВВП у бюджеті на загальносуспільні потреби, виконуючи у такий спосіб **фіскальну** функцію. Фіскальна функція визначає їх суспільне призначення. З огляду на цю функцію держава повинна отримувати достатню кількість надійних податків. Податкові надходження мають бути постійними і стабільними, рівномірно розподілятися за регіонами.

Постійність означає, що податки повинні надходити до бюджету не у вигляді разових платежів з невизначеними термінами, а рівномірно протягом бюджетного року в чітко встановлені строки.

Стабільність надходжень визначається високим рівнем гарантій того, що передбачені Законом про бюджет на поточний рік доходи будуть отримані у повному обсязі.

Рівномірність розподілу податків за територією необхідна для забезпечення достатніми доходами всіх ланок бюджетної системи.

Податки, як уже зазначалось, відображають рух вартості від юридичних і фізичних осіб до держави. Їх сплата приводить до зменшення доходів платника. Отже, у сутності кожного податку закладена **регулююча** функція. Вона, як і фіскальна функція, характеризує суспільне призначення податків. Сутність регулюючої функції полягає у впливі податків на різні сторони діяльності їх платників.

Оскільки регулююча функція податків є об'єктивним явищем, то вплив податків відбувається незалежно від волі держави, яка їх устанавлює. Разом з тим держава може свідомо використовувати їх з

метою регулювання певних пропорцій у соціально-економічному житті суспільства.

Порівняльний аналіз підходів до оподаткування

У фінансовій теорії і практиці відомі три головних принципи призначення податків: прогресивні, пропорційні та регресивні. Вони відрізняються відношенням ставки податку до розміру доходу. *Прогресивний податок* середня ставка податку збільшується разом із зростанням доходу (подоходний податок). *Регресивний податок* середня ставка податку зменшується разом із зростанням доходу. *Пропорційний податок* середня ставка податку не змінюється при змінах доходу (ПДВ, податок на прибуток тощо).

Крім даного аспекту, теорія розглядає прямі та непрямі податки. *Прямі* податки, що стягуються з осіб (наприклад, подоходний податок, податок на подарунки, сплати по соціальному страхуванню тощо). *Непрямі* податки, що встановлюються на певні товари або послуги і не відносяться прямо до осіб (наприклад, акцизний збір, податок на нерухомість, митний збір тощо).

Слід мати на увазі, що рішення про побудову системи оподаткування приймається з врахуванням характеру того чи іншого податку, так прогресивні податки разом із можливістю до збільшення надходжень у бюджет, здатні створити стримуючий ефект щодо зростання ділової активності. Тому кожен вид податків має бути розглянутим з врахуванням ефектів його введення.

Так пропорційний податок на нерухомість, якщо вона використовується як капітал, призведе до включення суми податків у ціну використання майна (чим вище податок, тим більше ціна) і тому для власника нерухомості такий податок слід вважати регресивним.

Далі, податок з обсягу продаж, якщо його встановлено як фіксована ставка, тобто на перший погляд пропорційно (3%).

Якщо уявити, що багаті споживають відносно меншу частину свого доходу, то цей різновид податків буде кінець кінцем регресивним.

Елементи системи оподаткування

Стягування податків ґрунтується на виділенні таких елементів системи оподаткування: суб'єкт і носій податку, об'єкт і одиниця оподаткування, джерело сплати, податкова ставка і квота. Між цими поняттями існує певне підпорядкування, яке найпростіше можна проілюструвати, поставивши до них запитання: суб'єкт *хто* сплачує; об'єкт *що* оподатковується; одиниця *як це що*

обчислюється; джерело з чого сплачується; ставка скільки сплачується; квота як частка доходу утримується.

Суб ект, або *платник* (останній термін найуживаніший на практиці), податку це та фізична чи юридична особа, яка безпосередньо його сплачує.

Термін *платник податку* визначає саме суб ект оподаткування. Однак цей суб ект здебільшого є тільки посередньою, транзитною ланкою проходження доходів. Він не стільки сплачує податок, скільки перераховує до бюджету частину отриманих доходів. Реальним платником, або *носієм*, кожного податку є кінцевий споживач.

Об ект оподаткування вказує на те, що саме оподатковується тим чи іншим податком. Це другий за черговістю елемент оподаткування, бо, визначивши платника, необхідно встановити, що саме у нього оподатковується.

Одиниця оподаткування це одиниця виміру (фізичного чи грошового) об єкта оподаткування. Фізичний вимір досить точно відображає об єкт оподаткування. Наприклад, оцінювання земельної ділянки при оподаткуванні проводиться в гектарах, сотих гектара, квадратних метрах тощо.

Джерело сплати податку це дохід платника, з якого він сплачує податок. Джерело сплати може бути безпосередньо пов'язане з об єктом оподаткування (коли оподатковується сам дохід або майно, що приносить дохід), а може і не стосуватися об єкта оподаткування (наприклад, податки на майно і землю, що перебуває в особистому користуванні й не приносять доходу їх власникам). Загалом правомірним є пов'язування джерела сплати податку з об єктом оподаткування.

Податкова ставка це законодавчо встановлений розмір податку на одиницю оподаткування. Існують два підходи до встановлення податкових ставок: універсальний і диференційований. При універсальному підході встановлюється єдина для всіх платників ставка, при диференційованому кілька.

Установлення податкових ставок є найважливішою і найскладнішою проблемою оподаткування. Саме недосконалість ставок може порушити як фіскальну значущість, так і регулюючу дію того чи іншого податку. Установлення ставок податків може базуватись на емпіричному методі й економіко-математичному моделюванні.

За побудовою податкові ставки поділяються на тверді та процентні.

Тверді ставки встановлюються в грошовому виразі на одиницю оподаткування в натуральному обчисленні. Вони можуть бути двох видів: *фіксовані* встановлені в конкретних сумах, *відносні* визначені відносно певної величини (наприклад, у процентах до мінімальної заробітної плати).

Процентні ставки встановлюються тільки щодо об'єкта оподаткування, який має грошовий вираз (адже сума податку має тільки грошовий вираз, за винятком натуральних податків). Вони поділяються на три види: пропорційні, прогресивні й регресивні.

Податкова квота це частка податку в доході платника. Вона може бути визначена в абсолютному розмірі й у відносному виразі. Значення податкової квоти полягає в тому, що вона характеризує рівень оподаткування. З погляду соціальної справедливості механізм оподаткування обов'язково має включати податкову квоту. Однак річ у тім, що тоді значно зменшуються податковий вплив і можливості використання податків як фінансових регуляторів. Тому в практиці оподаткування податкові квоти законодавчо не встановлюються.

Класифікація податків

Історія людства виробила різні форми й методи оподаткування. Кожний вид податків має свої специфічні риси та функціональне призначення і посідає окреме місце в податковій системі.

Класифікація податків проводиться за кількома ознаками: за формою оподаткування, за економічним змістом об'єкта оподаткування, залежно від рівня державних структур, які їх встановлюють, за способом стягнення.

За формою оподаткування всі податки поділяються на дві групи: прями й непрямі.

Прямі податки встановлюються безпосередньо щодо платників і сплачуються за рахунок їхніх доходів, а сума податку безпосередньо залежить від розмірів об'єкта оподаткування.

Непрямі податки встановлюються в цінах товарів та послуг і сплачуються за рахунок цінової надбавки, а їх розмір для окремого платника прямо не залежить від його доходів.

Історичний розвиток системи оподаткування привів до поступового розмивання чітких відмінностей між прямими та непрямими податками. Універсальні форми непрямих податків акцизи, при перенесенні їх стягнення зі сфери реалізації у сферу виробництва мають багато ознак прямого оподаткування, насамперед